

Társadalmi nemek és gyógyítási gyakorlatok a közép- és kora újkori Európában

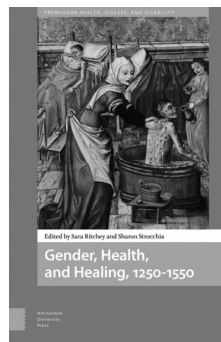
Gender, Health, and Healing 1250–1550. Eds.: Sara Ritchey – Sharon Strocchia. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2020. 330.

A társadalmi nemek és a gyógyítás gyakorlati eszköztárának kapcsolódási pontjait vizsgálja az a késő középkor és reneszánsz időszakának részkérdéseivel foglalkozó tanulmánykötet, amely egy 2018-ban, a Kölni Egyetemen megrendezett *Gender(ed) Histories of Health, Healing and the Body, 1250–1550* című konferencia előadásainak egy részét tartalmazza. Az Amsterdam University Press *Premodern Health, Disease, and Disability* című sorozatában megjelent kiadvány a konferenciakötetek jellegéből fakadóan szerteágazó problémaköröket, rendkívül széleskörű forrásbázist szolgáltatót meg. Ugyan műfajából adódóan némi tematikai aránytalanságot mutat, a kötet újító szempontrendszerrel, módszertanát illetően rendkívül széleskörűen vizsgálja a modernitás előtti társadalmi nemek és a gyógyítás kölcsönhatásainak történetét.

Sara Ritchey és Sharon Strocchia a kiadvány előszavában az orvoslás elméleti szintjeinek vizsgálatától való elmozdulást, valamint a gyógyítás gyakorlati tapasztalatának fókuszba helyezését jelölik meg annak fő célkitűzéseiként. A szerkesztők felhívják az olvasó figyelmét a forráskezelés újragondolásának szükségességére és jelentőségére, egyúttal ebben látják a kötet egyik fő érdemét is. Hiszen nemcsak a már ismert források újraértelmezését, hanem az idáig mellőzött és fel nem tárt forrásanyag bevonását is ígérik. Ezek segítségével pedig az orvoslás történetének korábban felvázolt és olykor pontatlanul megcsontosodó részkérdéseit remélik átgondolni, értelmezni. Azon túl, hogy a kötet szerzői valóban törekednek erre a fókuszváltásra, és a gyógyítás gyakorlati stratégiáit, a gyógyulás megélt élményét állítják vizsgálataik központjába, további módszertani szempontokkal igyekeznek annak interdiszciplináris jellegét hangsúlyozni. Az ilyen újítások körébe tartozik a térbeliség mint elemzési szempont bevonása, a feminista kritika átgondolt használatára és a történeti antropológia rendkívül élénkítő szempontrendszerei. Ezen túl pedig célkitűzésük, hogy a *gender* kategóriáját olyan „lencseként” használják, amelyen keresztül a gyógyítás gyakorlati aspektusait új megvilágításba képesek helyezni.¹ Ezzel a törekvéssel és a korábbi, nagyhatású nőtörténeti munkák módszertanának terminológiáját alkalmazva olyan, a történészek körében is heves vitákat kiváltó, leegyszerűsítő megállapításokat kívánnak korrigálni, mint például Thomas Laqueur *one-sex* modellje.²

¹ A genderről mint elemzési kategóriáról lásd: SCOTT, 1986.

² LAQUEUR, 1990.

A tanulmányok első csoportja a középkori vallásosság egyes forrásait mint gyógyító szövegeket értelmezi: e két tanulmány a vallásos mentalitásból fakadó mindennapos, rutinszerű stratégiákat mint gyógyító aktusokat járja körül. Sara Ritchey tanulmányában egy liège-i beginaközösség gyógyító praxisát mutatja be egy zsolttároskönyv segítségével. A zsolttároskönyv imáinak és ikonográfiájának elemzésén keresztül megvilágítja annak vajúdó nőknél és haldoklóknál használandó terápiás és egyúttal performatív jellegű használatát. Vizsgálódásaival közvetetten arra a kérdésre keresi a választ, hogy a laikus vallásosság női képviselőinek orvosi műveltségét mely forrásokban érdemes keresni. Mint arra rámutat: a már ismert, korábban vallástörténészek által kutatott és elemzett szövegek a kor orvosi praxisát kutató történész számára is fontos információkat hordozhatnak. Érvelésével meggyőzően bizonyítja annak valószínűségét, hogy a zsolttároskönyv és az abban található imák, versek gyakorlati, orvosi használata bevett szokás lehetett a női közösségen belül. Legendák, szentté avatási jegyzőkönyvek, kódexek és ereklyelisták alapján rekonstruálja Szent Kunigunda helyi, bambergi kultuszának jellegzetességeit Iliana Kandzha. A szerző bemutatja a kultusz kezdeti szakaszához képest bekövetkező 15. századi változást, azaz azt a folyamatot, amely során Kunigunda kultusza – a sír és a szent ereklyéinek gyógyító ereje – a hívók szemében specializálódik. Azzal, hogy bepillantást nyerünk a gyakorlatba, amelyben a helyiek Kunigunda ruhadarabjait magukra öltve remélik elnyerni a szent védelmét, a szemünk elé tárul a folyamat, amelyben a kultusz eredetileg univerzális jellege, helyi szinten, a női hívők gondolkodásában elnyeri, a számukra olykor végzetes megpróbáltatás, a gyermekszülés sikerét biztosító karizmatikus erőt. A tanulmány módszertana felhívja a figyelmünk a tényre: hagiográfiai források és az azoktól eltérő jellegű, jelen esetben a nyilvántartásban szerepet játszó dokumentumok összevetésével a szentkultusz kutatás további újszerű eredményeket mutathat fel.

A következő tematikus fejezet a középkori és kora újkori orvosi tudástermelés kontextusait, az orvosi tudás előállítását, közvetítését és a tudásáramlás mindennapi színtereit mutatja be: a szövegeket tehát mint a tudástranszferek előmozdítóit elemzi. Montserrat Cabré és Fernando Salmón egy késő középkori orvosi diskurzust mutat be egy, az örület női szimptomájaként számontartott jelenségről, a női mell vérzéséről. A szerzők a 13–15. századi kommentárirodalom segítségével illusztrálják azt a mizogin érvrendszert, mely szerint a nőkben felgyülemelő vér az örület jele. A szerzők részletesen bemutatják a korszak orvosi nedvtanára építő gondolkodás azon érvrendszerét, amely azt igyekezett alátámasztani, hogy a menstruációs vér anyatejévé átalakítására – és ebből adódóan a szoptatásra – való képtelenség az örület egyik tüneteként tartandó számon. Belle S. Tuten egy 15. századi, két kéziratban fennmaradó orvosi traktátust mutat be. Tuten egyrészt felhívja figyelmünket arra, hogy a huszonhét receptet tartalmazó mű a korábbi orvosi irodalomból, illetve az otthoni gyógyászat módszereiből is több ízben kölcsönöz: egyfajta hibrid kompiláció. Másrészt feltételezi, hogy a két kézirat tartalmukat és felépítésüket tekintve egy harmadik, elveszett példány másolatai. Tuten a traktátus szerzőjeként egy férfit sejtet, azonban ezt csupán felületes szakirodalmi hivatkozásokkal támasztja alá, mint ahogyan azon feltételezése is megkérdőjelezhető, hogy a traktátus felhasználója egy több szoptatósdajkát foglalkoztató itáliai arisztokrata háztartás lenne. Hiszen az e recepteket tartalmazó kéziratok átfogó elemzésére

nem kerül sor. E rövid részlet kizárólagos elemzésére alapozva pedig elhamarkodott következtetésnek tűnik a szöveg birtokosaira vonatkozó megállapítás.

Sheila Barker és Sharon Strocchia tanulmányukban Caterina Sforza házi recepteskönyvének, a *Ricettarionak* egy, a közelmúltban előkerült részletét elemzik. A szerzők a feltárt kézirat alapján pedig nem csak Caterina gyógyászati praktikáinak rendkívül gyakorlatias oldalát világítják meg, mint például a szépészeti trükkökkel, lovászattal, a háztartásbeli alkímiával vagy éppen a desztillálással foglalkozó recepteket. Egyúttal olyan kuriózumnak számító adatokra is rávilágítanak, mint a ráolvasások jelenléte. A tanulmány fő érdeme azonban nem csupán az értékes adatszoport feltárásában és Catarina személyes orvosi praxisának rekonstruálásában rejlik. Sokkal inkább abban a ráolvasásokkal kapcsolatos megfigyelésben, amely szerint e szövegek egy későbbi olvasója éppen ezek mágikus voltától tartva tette egy részüket alig olvashatóvá, és élt egyfajta cenzúra eszközével. Julia Gruman Martins tanulmánya egy 16. század elejéről származó, Európa-szerte népszerű olvasmánynak számító velencei recepteskönyv, a *Dificio di ricette* 1551-es, olaszról franciára való fordításának módszereit mutatja be. A szerző a gyűjtemény a női test gyógyítására vonatkozó receptjeinek összehasonlító vizsgálatával próbálja rekonstruálni azt a folyamatot, amely során a kiadó a helyi vidéki társadalom számára nyelviileg befogadhatóvá, egyúttal alkalmazhatóvá teszi az eredetileg városi, felsőbb társadalmi osztályok fogyasztóinak szánt kötetet. Ez utóbbi feltevését a vizsgált fordítások stilizált nyelvezetére, a receptek átrendezésére, lerövidítésére alapozza. Vizsgálódásai eredményeképpen a szerző arra a következtetésre jut, hogy az eredeti mű és új fordítása két merőben eltérő társadalmi közeg között képes közvetítőként továbbadni a női testről alkotott, mindennapi életben használható tudást és a gyakorlati tapasztalatokhoz kötődő praktikákat. Mindezzel Martins a fordítás azon mozzanataira kívánja felhívni a figyelmünket, amely során a fordítók felismerték alapanyaguk gyengepontjait, és amennyiben annak szükségét érezték, tudatosan alakították át a szövegeket azok hatékonyabb alkalmazhatósága érdekében.

A nemek gyógyításban betöltött szerepköreit, azok kizáró vagy épp együttműködő viszonyrendszerét állítja vizsgálódásai középpontjába a kötet harmadik tematikus egysége. Eva Maria Cersovsky egy bibliai idézet („*Ubi non est mulier, ingemiscit egens.*”) utóéletét, használatát, közép- és kora újkori olvasatait mutatja be, annak reprezentációit vizsgálva. Elsősorban narratív, irodalmi forrásokra, statútumokra és traktátusokra épülő elemzésében a szerző emellett érvel, hogy a korszakban erőteljesen jelentkező nőellenes érvrendszerrel szemben a nők gyógyításban betöltött növekvő szerepét és képességét sok esetben éppen a nemi adottságaikból vezetik le a korszak írói. Cersovsky bemutatja a nők természetére vonatkozó, rendkívül változatos álláspontokat felsorakoztató késő középkori vitát, illetve az e mögött megbúvó társadalmi feszültségeket. Tanulmánya fókuszában a szembenálló érvelések ütközőpontjai, a vita különböző dimenziói állnak, végső soron tehát a véleménykülönbségekre kíván rámutatni.

Cordula Nolte önéletrajzi, családi és egodokumentumok, városi, adminisztratív források, kézikönyvek alapján láttatja a 16. századi háztartásban alkalmazott orvoslás jellemzőit, az orvoslás piacának folyamatosan átalakuló, szerteágazó világát. A tanulmány egyik fő érdeme az a körültekintő terminológiai vizsgálódás, amely

tisztázza a gyógyítás gyakorlatára, illetve annak alkalmazóira vonatkozó kifejezések jelentéstartalmait, illetve e fogalmak egymáshoz kötődő viszonyát. E kategóriák felállítását követően a gyógyítók feladatköreit és a gyógyítás térbeli környezetét vizsgálja, különös tekintettel a fűtéssel ellátott *stubéra*, amely egyben a 16. századi polgár háztartásának fő élettere is volt. A háztartás belső tereinek funkcionális használata mellett rámutat arra is, hogy a kora újkori családfőket körülvevő női szereplők, feleségek és leánygyermek – a fiúgyermekkel ellentétben – nagy mértékben szerepet vállaltak a gyengélkedők ellátásában. A szerző Luzern példáján keresztül bemutatja a város egyfajta kezdetleges szociális hálóját, amelyben az orvoslás piacának különféle képviselői más és más szerepkörben próbálnak érvényesülni. Emellett pedig egy esettanulmányon keresztül ábrázolja a gyógyítás egy lehetséges koreográfiáját, korabeli eszköztárát és – vizsgálódásának legfontosabb tanulságaként – a férfiak és nők által olykor közösen elvégzett eljárások kollaboratív természetét. Ayman Yasin Atat egy, a szultáni udvarban is megforduló orvos, Al-Shirwānī enciklopédikus kézikönyvét elemzi, különös tekintettel annak fürdőzésre vonatkozó fejezetére. A szerző a szövegen keresztül rávilágít arra a késő középkori, rendkívül gyakorlatias gondolkodásmódra, amelyben a fürdőzés mint az otthoni gyógyászatban használt, bevett eljárás jelenik meg. Emellett rámutat arra is, hogy a fürdőzés népszerűsége éppen annak egyszerűségében, illetve aránylag gyors előkészítésének lehetőségében rejlik. A szerző ezekkel a jellemzőkkel magyarázza az eljárás a korszakban megfigyelhető növekvő népszerűségét az otthoni gyógyászatban.

A termékenység és terméketlenség problematikájával, tehát a természetes reprodukció témaköreivel foglalkozik a kötet utolsó tematikai egységét jelentő két tanulmány. Catherine Rider a középkori egyetemek orvosi fakultásain végző és tanító orvosok 12–15. században összeállított enciklopédikus szövegeit elemzi. A túlzásoktól sem mentes *practicák* férfi és női termékenységről szóló részleteinek segítségével tárja elénk megfigyelését, mely szerint az irodalmi hagyományban felbukkanó nőellenes érvrendszer kevésbé, sőt, viszonylag alulreprezentált jelenség az orvosi irodalomban. Arra is felhívja az olvasó figyelmét, hogy ugyan forrásainak szerzői elsősorban a női reprodukcióra koncentrálnak, mégis, a férfiak reprodukciós problémáiról viszonylag hasonló hangnemben beszélnek. Mindebből Rider arra következtet, hogy e szerzők szerint korántsem a nem függvénye a meddőség problémája, ez sokkal inkább tulajdonítható az életkori változóknak; szerintük ezek okozzák elsősorban a drasztikus változásokat. Ahogyan azt a szerző bemutatja, a vizsgált szerzők szerint a terméketlenség beállta mindkét nemnél hasonló korhoz kötődik. Sara Verskin rendkívül meggyőző zárótanulmányában azt a kutatástörténetben megcsontosodó közvélekedést cáfolja meg, amely szerint az iszlám világ képzett férfi orvosai, részben vallási tanítások miatt, teljességgel kiszorultak a nőgyógyászat és szülészet piacáról, így e feladatokat elsősorban a kevésbé képzett szülésznők és bábák végezték el. A szerző jogtörténeti forrásokkal, erkölcsstani traktátusokkal, receptekkel és *hisba* könyvekkel, azaz piaci felügyelők rendtartásainak segítségével bizonyítja, hogy míg a nők a gyakorlati tudás átadásával, addig a férfiak a hivatalos orvoslás eszköztárával járultak hozzá a műtétek sikeréhez. Tehát a késő középkori iszlám világban férfiak és nők egyfajta munkamegosztásban dolgozva valósítottak meg nőgyógyászati, szülészeti beavatkozásokat.

A kötet utószavában Naama Cohen-Hanegbi egy esettanulmány segítségével foglalja össze a kötet főbb eredményeit. Több fontos célkitűzés sikerét illetően egyet kell értenünk vele: az előszóban megfogalmazott perspektívaváltást, amely a gyakorlati orvoslás tapasztalataira helyezi a vizsgálódás fókuszát, a legtöbb, a kötetben foglalt tanulmány alkalmazza. Emellett több, általunk idáig elhallgatott szempont, mint a vizsgálódások térbeli és időbeni kereteinek kitágítása is megvalósítást nyert, még ha az effajta törekvések szükségességét hangsúlyozó bevezető érvelésében terminológiai túlkapások is előfordulnak. A *gender history* tematikai újragondolása, elemzési keretrendszerének újító módszertani alkalmazása és a történeti antropológiai szemléletmód integrálása az egyes elemzésekbe a tanulmánykötet elvitathatatlan érdemei. Mindez pedig különösen fontosnak tűnik annak a ténynek a figyelembevételével, hogy az említett tematikai csomópontok továbbgondolására, a férfiak és nők tevékenységének együttes, komplex vizsgálatának szempontrendszerére, illetve a történeti korszakolás újragondolásának lehetőségére, sőt, szükségességére Natalie Zemon Davis már az 1970-es évek közepén felhívta a figyelmet.³ Érdemes tehát szem előtt tartanunk jelen tanulmánykötet célkitűzéseit és tanulságait, amennyiben a *gender history* módszertanát alkalmazva kívánunk további, a középkor és kora újkor időszakaira koncentrációkat folytatni.

Rácz K. Bence

Felhasznált irodalom és rövidítések

DAVIS

- 1976 DAVIS, Natalie Zemon: „Women’s History” in Transition: The European Case. *Feminist Studies*, 3. (1976) 3–4. sz. 83–103.

LAQUEUR

- 1990 LAQUEUR, Thomas: *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1990.

SCOTT

- 1986 SCOTT, Joan W.: Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 91. (1986) 5. sz. 1053–1075.

³ DAVIS, 1976.